

ΝΕΟΣ
ΕΛΛΗΝΟΜΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΙ ΕΘΝΙΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

LIBRAIRIE ET IMPRIMERIE

CI-DEVANT

E. J. BRILL.

LEIDE — 1904.

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΛΟΦΡΕΝΑΣ
ΚΑΙ
Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Β'

Περὶ τοῦ Μιχαήλ Καλοφρενᾶ, τοῦ προγόνου τούτου τοῦ γνωστοῦ ἀθηναικοῦ οἴκου τοῦ μέχρι τῆς σήμερον σωζομένου, διέλαβον ἤδη δις, τὸ μὲν πρῶτον ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Ἀθηναῖοι βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας¹, εἶτα δ' ἐν τοῖς Συμπληρώμασιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους βιβλιογράφους².

Ἐκ δὲ τῶν αὐτόθι λεχθέντων ἐγνώσθη ὁ Μιχαήλ Καλοφρενᾶς ὡς βιβλιογράφος γράψας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1421 καὶ 1449 τὸν ὑπ' ἀρ. ΥΜ' κώδικα τῆς βιβλιοθήκης Πάτμου, τὸν ὑπ' ἀρ. 239 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, τὸν ὑπ' ἀρ. 255 ἱεροσολυμιτικόν, τὸν ὑπ' ἀρ. Β 128 sup. τῆς Ἀμβροσιακῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μεδιολάνου, ἴσως δὲ καὶ μέρος τοῦ ὑπ' ἀρ. 27 (Β 128) τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης Vallicelliana. Παρέθηκα δ' ἐν ταῖς δύο ἐκείναις πραγματείαις καὶ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Καλοφρενᾶ.

Ἄλλὰ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἔχομεν σωζομένας καὶ τρεῖς ἐπιστολάς, ὧν ἐποίησάμην μνείαν ἐν τοῖς περὶ Καλοφρενᾶ ὡς βιβλιογράφου γραφεῖσιν. Ἐκδίδω δὲ ταύτας κατωτέρω ὡς συντελούσας τὰ μάλιστα εἰς γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν παιδείαν ἐν τῷ δεκάτῳ πέμπτῳ αἰῶνι, τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ αἰῶνι, καθ' ὃν ἔγραψεν ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ συγγραφὴν καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δημήτριος ἐξέδωκε μὲν

¹ Ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ ἔτ. Γ' (1902) σ. 176-177 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 20-21.

² Ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ ἔτ. Η' (1904) σ. 49-50 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 1-2.

τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἰσοκράτην καὶ τὸν Σουίδα καὶ συνέταξε τὰ γραμματικά αὐτοῦ Ἐρωτήματα, εὐρίσκετο δ' ἐν ἐπιστολικῇ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς λογίους ἄνδρας τῆς Δύσεως καὶ ὑπῆρξε τῶν πρώτων φιλολόγων ἐν τῷ αἰῶνι τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ὁ Καλοφρενᾶς δὲν εἶχε βεβαίως τὴν παιδείαν τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν συμπολιτῶν. Μικρὸς ἱερεὺς ὢν, ὡς αὐτὸς λέγει ἐν τέλει τῆς βραχυτάτης τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἐκδιδόμενων ἐπιστολῶν, δὲν ἐπιλοδόγησεν ὅσα οἱ δύο Χαλκοκονδύλαι. Ἄλλ' αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ δεικνύουσιν, ὅτι ἐχειρίζετο τὸν Ἑλληνα λόγον μετὰ πολλῆς εὐχερείας, καίπερ οὐ μικρὸν σολοικίζων. Ἀλλὰ παράδοξον ὅμως εἶνε πῶς πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχαιομάθειαν κατῴρθονε νὰ συνδυάζῃ κακὸν, ὅπερ ἤκιστα ἡδυνάμεθα νάναμῆνωμεν παρ' ἀνδρὸς μετ' εὐκολίας ὅπωςδῆποτε, εἰ καὶ κακῶς, γράφοντος τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν. Τὸ τοιοῦτο δὲ κακὸν τοῦ Καλοφρενᾶ εἶνε αἱ πολλαὶ ἀνορθογραφίαι αἱ ἀσχημίζουσαι τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα, καθ' ἃ πειθόμεθα ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, οὐσῶν πάντως αὐτογράφων.

Τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἡ ὑπὸ στοιχείῳ Β ἐνταῦθα ἐκδιδόμενη, ἦν ἀντέγραφα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 5624 Ἀρλειανοῦ κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου, φ. 208^{a-6}, εἶνε ἡ σπουδαιότατη ἀπασῶν, ἅτε διδάσκουσα ἡμᾶς τὴν ἐν τῷ θρησκευτικῷ ζητήματι θέσιν τοῦ Ἀθηναίου ἱερέως. Ἀπειθύνεται δὲ αὕτη πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνην Β' τὸν διαδεχθέντα τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1439 ἐν Φλωρεντία ἀποθανόντα Ἰωσήφ, καὶ ἐγράφη μεταξὺ τῆς 4 Μαΐου 1440, ὅτε ὁ Μητροφάνης ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, καὶ τῆς 1 Αὐγούστου 1443, ὅτε ἀπέθανε βραχὺ μετὰ τὴν καθάρεισιν αὐτοῦ ὡς λατινίζοντος καὶ ἀποδεχομένου τὰς ἀποφάσεις τῆς Φλωρεντίας ὑπὸ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις συνόδου. Γινωσκομεν δὲ περὶ τοῦ Μητροφάνους, ὅτι διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίζετο πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, ἀποστέλλων πανταχόσε τῆς Ἀνατολῆς ἁμόφρονας κληρικούς, μητροπολιτίδια βέβηλα

καὶ μιὰ ἐπισκοπείδια, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτοὺς ἢ τὸν λατινόφρονα ἐκεῖνον πατριάρχη καταδικάσατα σύνοδος. Ὅποια δὲ αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ ἐντολαὶ τοῦ Μητροφάνου ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἄριστα διδάσκει ἡμᾶς ἡ κατωτέρω ὑπὸ στοιχεῖον Α ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀρλεיאνοῦ κώδικος, φ. 207^ο, ἐκδιδομένη ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἱερομονάχους καὶ κληρικούς καὶ τὸν χριστώνυμον τοῦ Κυρίου λαόν. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶνε, ὅτι ὁ Μητροφάνης, πρῶτος λόγον περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν χάριν τῆς ἐνώσεως μεταβάσεως, ἐννοεῖ τὴν παράστασιν αὐτοῦ ὡς μητροπολίτου Κυζίκου ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας.

Τοιαῦτα ἐπιδιώκων ὁ Μητροφάνης δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι ἐπεζήτησε καὶ ἐν Ἀθήναις ὁμόφρονας βοηθοὺς τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Διὸ ἀπετάθη πρὸς τε τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν καὶ τοὺς λογιωτέρους τῶν ἱερέων, ἐν οἷς καὶ ὁ Μιχαήλ Καλοφρενᾶς. Τίς δ' ὁ ἐν τῷ τότε χρόνῳ μητροπολίτης τῶν Ἀθηνῶν μανθάνομεν τὸ πρῶτον δὴ ἐκ ταύτης τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Καλοφρενᾶ. Ὀνομάζετο δὲ οὗτος Φαντίνος, ἀλλ' εἶνε ἄγνωστον πότε ἀνήλθε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον καὶ πότε καὶ πῶς ἔληξεν ἡ ἀρχιερατεία αὐτοῦ. Καὶ τελευταῖος μὲν πρὸ αὐτοῦ ἰδίᾳ γνωστὸς μητροπολίτης Ἀθηνῶν εἶνε ὁ Μακάριος ἐκεῖνος, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φλωρεντίνου δουκὸς Νερίου Α' Ἀτζαϊώλη ἐκάλεσεν εἰς Ἀθήνας τοὺς Τούρκους, προκληθείσης ἐντεῦθεν τῆς ἐπὶ τινα χρόνον καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Χαλκίδι βαβλου αὐτῶν ἀποστολῆς τοῦ Μακαρίου εἰς Βενετίαν, ὅπου καὶ ἐδεσμεύθη. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1451 μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν εὐρίσκομεν μητροπολίτην ἐν αὐταῖς τὸν Ἰσίδωρον ἐκεῖνον, περὶ οὗ ποιεῖται λόγον ὁ Φραντζῆς¹ καὶ ὅστις ἐκέκτητο τὸν ἐπὶ περγαμηνῆς κώδικα τοῦ Θουκυδίδου τὸν ἀποκείμενον νῦν ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου². Ἴσως δὲ ὁ νῦν τὸ πρῶ-

¹ Γεωργίου Φραντζῆ ἐκδ. Βόννης σ. 203, 4.

² Σπυρ. Π. Δάμπερον Ἀθηναῖοι βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων ἐν Ἐπατηρίδι Παρνασσῶ ἔτ. Γ' (1902) σ. 181-182 καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 25-26.

τον γνωσκόμενος Φαντίνος ὑπῆρξεν ὁ ἀμεσος προκάτοχος τοῦ Ἰσιδώρου.

Εἶνε δὲ ὁ Φαντίνος πάντως ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος οὐ ποιεῖται ἀνωνύμως μνεῖαν ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός ὁ γνωστός σθεναρὸς ἀντίπαλος τῶν ἐνωτικῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Θεοφάνην ἱερομόναχον εἰς Εὐριπον, ἣν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 256 κώδικος τῆς ἐν Μονάχῳ βασιλικῆς βιβλιοθήκης ἐξέδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος. Ὁ Εὐγενικός ἔγραφε πρὸς τὸν Θεοφάνην ἐν ἄλλοις τάδε· *Μαρθάνω δὲ ὅτι ἐχειροτονήθη παρὰ τῶν λατινοφρόνων μητροπολίτης Ἀθηνῶν κοπελίδριόν τι τοῦ Μονεμβασίας, ὅπερ αὐτόθι διάγον συλλειτουργεῖ τοῖς Λατίνοις ἀδιακρίτως, καὶ χειροτονεῖ παρανόμως ὄσους ἀν εὖρη καὶ οἶους. Ἀξιῶ οὖν τὴν ἀγιωσύνην σου, ἵνα τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ ζῆλον ἀναλαβὼν, ὡς ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας φίλος καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου γνήσιος μαθητῆς, παραιρέσης τοῖς τοῦ θεοῦ ἱερεῦσιν ἐκφεύγειν ἅπασι τρόποις τὴν κοινωρίαν αὐτοῦ, καὶ μήτε συλλειτουργεῖν αὐτῷ, μήτε μνημονεύειν ὄλως αὐτοῦ, μήτε ἀρχιερέα τοῦτον, ἀλλὰ λύκον μισθωτὸν ἠγεῖσθαι, μήτε λειτουργεῖν ὄλως ἐν ταῖς λατινικαῖς ἐκκλησίαις, ἵνα μὴ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἡ ἐπελθοῦσα ὀργὴ τοῦ θεοῦ τῇ Κωνσταντινουπόλει διὰ τὰς ἐκεῖ γενομένας παρανομίας¹.*

Γνωστοῦ δὲ ὄντος, ὅτι Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου ἀπέθανε κατὰ τὰ σήμερον πιστευόμενα πιθανῶς ἤδη τῷ 1443, εἰς οὐδένα ἄλλον ἀρχιερέα τῶν Ἀθηνῶν δύνανται νάναφέρωνται τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα πλὴν τοῦ Φαντίνου, ἀφ' οὗ μάλιστα τὰ ὑπὸ ἄλλο πρίσμα μαρτυρούμενα περὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Καλοφρενᾶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐγενικοῦ.

Καὶ διέταξε μὲν ὁ Φαντίνος τοὺς ἱερεῖς νά μνημονεύωσιν ἐπ' ἐκκλησίας καὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου πρὸς τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀθηνῶν, ἀλλ' ὑπῆρχον καὶ οἱ ἀντι-

¹ Ἀνδρόνικου Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σ. 103.

φρονεῦντες καὶ δεξάζοντες, ὅτι μόνον ὁ διάκονος ἔδει νὰ μνημονεύῃ τοῦ πάπα ἐν τοῖς διπτύχοις. Διό ὁ Καλοφρενᾶς ζητεῖ παρὰ τοῦ πατριάρχου ἐξηγήσιν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῆς τάξεως τῆς μνημονεύσεως τοῦ πάπα, ἵνα καὶ τῶν ἐνίων στόματα σιωπήσωσι καὶ ἐν ὁμοιοῖα καὶ εἰρήνῃ ψάλωμεν τῷ θεῷ. Τίς δὲ ὁ βαίλος, οὗ γίνεται μνεῖα ἐν τῷ τέλει τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, καὶ ὅποια ἀνάγκη ὑπῆρχε τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ εἰς τὰς μεταξὺ τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ Ἀθηναίου ιερέως σχέσεις δὲν εἶνε ἱκανῶς σαφές. Πάντως δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπενθυμίζει μὲν ἡμᾶς τοὺς Βενετούς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι περὶ τὸ 1441, ὅτ' ἐγράφη κατὰ πιθανώτατον λόγον ἢ ἐπιστολῇ τοῦ Καλοφρενᾶ βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μητροφάνου καὶ ἦρχεν ἐν Ἀθήναις ὁ ἐκ τῶν Ἀτζαϊωλῶν Ἀντώνιος Β΄ ἢ ὁ προκάτοχος, ἀλλὰ καὶ διάδοχος αὐτοῦ Νέριος Β΄, εἶχον οἱ Βενετοὶ ἴδιον βαίλον ἐν Ἀθήναις. Ἄλλως δὲ τὸ ὄνομα, ὅπερ κατὰ τὴν βραχεῖαν βενετοκρατίαν τῶν ἐτῶν 1396-1402 εἶχον οἱ Βενετοὶ ἐν Ἀθήναις διοικηταὶ ἦτο τὸ τοῦ podestà, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν βενετικῶν ἐγγράφων. Πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε, ὅτι τὴν οἰανδήποτε ἀντιπροσωπεῖαν τῶν βενετικῶν συμφερόντων ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1402 κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Α΄ Ἀτζαϊώλη εἶχεν ὁ ἐν Χαλκίδι βαίλος τῆς Βενετίας, καθ' ἃ καὶ πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1396 προσωρινῆς τῶν Ἀθηναίων καταλήψεως ὑπὸ τῆς βενετικῆς πολιτείας. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν τὸ ἔτος ἐκεῖνο κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐν Χαλκίδι βαίλου πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως Βενετοῦ ἐξουσιαστοῦ (podestà) ἐν Ἀθήναις συλλαμβανόμενον καὶ ἀποστελλόμενον εἰς Βενετίαν τὸν μετὰ τῶν Γούρκων συνεννοούμενον μητροπολίτην Μακάριον. Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν ἐν Χαλκίδι βαίλον τῆς Βενετίας πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρήσωμεν ἀναφερόμενα τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ιερέως.

Τέλος δὲ πρέπει νὰ εἰπω ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ ἀπορίας τινός, ἣν γεννᾷ ἡ ἐπιστολῇ αὕτη τοῦ Καλοφρενᾶ πρὸς τὸν

Μητροφάνην. Πῶς περὶ ζητήματος οὕτω σπουδαίου, οἷον τὸ περὶ τοῦ τρόπου τῆς μνημονεύσεως τοῦ πάπα, δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν πατριάρχην αὐτὸς ὁ μητροπολίτης Φαντίνος, ἀλλ' εἰς ἀπλοῦς ἱερεὺς; Ἐγένετο τοῦτο δι' ἀμάθειαν ἴσως τοῦ Φαντίνου, ἧς δὲν θὰ παρείχε δυστυχῶς μόνον αὐτὸς τῶν καθημένων ἐπὶ θρόνων ἐπισκοπικῶν δείγμα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, προτιμήσαντος ἀναθέσθαι τὴν γραφὴν τῆς ἐπιστολῆς εἰς τὸν λόγιον ἐκεῖνον ἱερέα τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ, ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον; Τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας ταύτης νομίζω, ὅτι παρέχει αὐτῇ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Καλοφρενᾶ περὶ τὸ τέλος. Ἐξ αὐτῆς δεικνύεται, ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ἱερεὺς δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν Μητροφάνην, ἀλλὰ συνεδέετο πρὸς αὐτὸν διὰ προσωπικῆς γνωριμίας, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ οἰκειότητος. Ἡ φιλικὴ δὲ αὕτη σχέσις ὑπῆρξεν ἡ δοῦσα εἰς τὸν Καλοφρενᾶν τὴν ἀφορμὴν νὰ γράψῃ πρὸς τὸν πατριάρχην ὡς ἔγραψεν, ἴσως μάλιστα κατὰ παρόρμησιν αὐτοῦ τοῦ Φαντίνου, γινώσκοντος τὴν συνδέουσάν τὸν ἱερέα πρὸς τὸν πατριάρχην φιλίαν. Πάντως δὲ, ὅτιδῆποτε καὶ ἂν ὑποτεθῆ πρὸς λύσιν τῆς ἀπορίας ταύτης, ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἶνε γεγραμμένη ἡ ἐπιστολὴ, ἐμφαίνει οὐ μόνον ἀφοσίωσιν τοῦ γράφοντος πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ τὰς περὶ τελείας ἀποδοχῆς τῆς ἐνώσεως ἐνεργείας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἱκανῶς μέγα ἀξίωμα τοῦ Καλοφρενᾶ παρὰ τῷ κλήρῳ τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαὴλ Καλοφρενᾶ. Ἡ δὲ δευτέρα τῶν περιωρισμένων αὐτοῦ ἐπιστολῶν εὑρηται ἐν φ. 209^a τοῦ αὐτοῦ Ἀρλεϊανοῦ κώδικος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Μητροφάνην. Εἶνε δὲ βραχεῖα καὶ σχέδιον μᾶλλον ἐπιστολῆς πρὸς ἀνώνυμον ἄρχοντα. Τῆς αὐτογράφου ταύτης ἐπιστολῆς παρέχω μὲν ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι πανομοιότυπον ἐκ φωτογραφίας ἐν ὀλίγῃ μόνον σμικρύνσει, ἐκδίδω δὲ κατωτέρω τὸ κείμενον ὑπὸ στοιχείῳ Γ.

Τέλος δὲ ἡ τρίτη τῶν ἐπιστολῶν, ἡ ὑπὸ στοιχείῳ Δ, εὑρηται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 27 (B 128) κώδικι τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκῃ

κης Vallicellana, ἐν φ. 181⁶, καὶ ἀντέγραψ' αὐτὴν ἐκ φωτογραφίας, ἐφθαρμένης ἐν τῇ ἀρχῇ, καθ' ἃ πάντως καὶ τὸ πρωτότυπον. Μὴ σωζομένης δὲ τῆς ἐπιγραφῆς, δὲν γινώσκομεν εἰς τίνα ἀπηυθύνετο. Ἄλλ' ἦτο οὕτως, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν πρώτων ἀναγινωσκομένων λέξεων τῆς ἐπιστολῆς, ἰσχυρὸς τις καὶ λόγιος φίλος καὶ προστατῆς τοῦ Ἀθηναίου ἱερέως, πάντως δὲ κληρικὸς, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν σ. 56 στ. 6 λέξεων τῆ ἀγιωσύνη σου. Τὴν δὲ προστασίαν ταύτην ἐπέδειξεν ὁ φίλος τοῦ Καλοφρενᾶ ἰδίως δι' ὅσων ἔπραξεν ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἔγραψε μὲν τὸ πρῶτον ὁ Καλοφρενᾶς τὴν λέξιν ὀμαιμόρος, διώρθωσε δ' ἔπειτα ἄνωθεν εἰς παῖδος (στ. 17), καὶ κατωτέρω δὲ (στ. 27) γράφει ἐμὸν παῖν. Μανθάνομεν λοιπὸν ἐντεσθεν, ὅτι ὁ Καλοφρενᾶς εἶχεν ἓνα τοῦλάχιστον υἱόν, ὀνομαζόμενον Ἰωάννην, ἴσως δὲ καὶ ἄλλα τέκνα. Οὕτω καὶ εἰς τὰ τῆς οἰκογενειακῆς αὐτοῦ ἱστορίας ἐπιρρίπτεται ποιὸν τι φῶς διὰ ταύτης τῆς ἐπιστολῆς. Λυπηρὸν δὲ, ὅτι δὲν ἔχομεν σωζομένας καὶ ἄλλας ἐπιστολάς τοῦ Ἀθηναίου ἱερέως, ὅπως δι' αὐτῶν δυνηθῶμεν ἔτι μᾶλλον ἢ ὅ τι ἔγεινε διὰ τῆς συμβολῆς ταύτης νὰ διαφωτίσωμεν τὰ κατὰ τὰς Ἀθήνας περὶ τὰ

Πανομοίωτον τῆς γραφῆς Μιχαήλ Καλοφρενᾶ ἐκ τοῦ Ἀρλετιανοῦ Κώδικος φ. 209*

μέσα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος καὶ τὰ κατὰ τὸν οἶκον τοῦ Μιχαήλ Καλοφρενᾶ. Ὅπως δὲ ὁ οἶκος οὗτος ἐξακολουθεῖ ἔκτοτ' ἐν συνεχείᾳ ὑφιστάμενος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, εἰ καὶ ὀλίγα ἐν τῷ μεταξύ τοῦ χρόνου μανθάνομεν περὶ τῶν οἰκογενῶν αὐτοῦ. Οὐχ ἤττον ἐν τινι καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1691 τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐκ τῆς πόλεως φυγόντων καὶ ἐν Γαστούνη τῆς Πελοποννήσου διαβιούντων Ἀθηναίων, ἀποκειμένων ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας, εὗρον μετὰ τῶν ἄλλων ἀναγραφόμενον καὶ τὸν Λεονάρδον Καλοφρενᾶν, ὅστις πάντως ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον.

Ἐπισυνάπτω δὲ νῦν ἐνταῦθα τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μητροφάνου καὶ τὰς τοῦ Καλοφρενᾶ, περὶ ὧν ἔγεινε λόγος, παρατηρῶν, ὅτι τὴν μὲν τοῦ Μητροφάνου, ἣν ἔχομεν ἐν ἀντιγράφῳ, ἐπηνώρθωσα ἐνθα δέον, παραθεῖς ἐν ὑποσελιδίοις σημειώσεσι τὰς ἀμαρτάδας τοῦ κώδικος, τὰς δὲ τοῦ Καλοφρενᾶ, αὐτογράφους οὔσας, ἐκδίδω ἀπαραλλάκτους, οἷαι εὗρηνται ἐν τοῖς κώδιξιν, ὑποσημειόνων μόνον τὰς προτέρας γραφὰς ἃς ἐπηνώρθωσεν αὐτὸς ὁ Καλοφρενᾶς, ὡς γράφονται ἐν τῷ κειμένῳ. Ἐθεώρησα δὲ περιττὸν νὰ παρασημειώσω ἐκάστοτε παρὰ τοῖς ἐν τῷ κειμένῳ ἐπταισμένοις τὸ κακόζηλον sic, ὡς καθ' ὅλου θέλω ἀποφεύγει αὐτὸ ἐν τοῖς ἐκδιδόμενοις διὰ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμωνος κειμένοις. Ἀρκοῦμαι δὲ ἅπαξ διὰ παντός εἰς τὴν βεβαίωσιν, ὅτι περὶ τε τὴν ἀντιγραφὴν κατέβαλον πάντοτε ὅσον ἔνεστι μεγίστην προσοχὴν καὶ τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων ἐπιμελοῦμαι μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιστάσεως. Εἰ τι δὲ τυχὸν διαφεύγει με θέλει ἐπανορθοῦσθαι ἐν τῷ αὐτῷ ἢ ἐπομένῳ τεύχει ἐν τοῖς παροράμασιν, ὅπου παρίσταται ἀνάγκη τοιούτων. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι αὐτόγραφα ἢ δι' ἄλλους λόγους ἀπαραλλάκτως ἐκδιδόμενα κείμενα δέον νὰ θεωρῶνται καὶ ἄνευ τοῦ sic ἢ οὕτως γεγραμμένα ἐν τοῖς κώδιξιν ὅσα ἀνεγνων αὐτά.

Ἐπιστολὴ πατριάρχου Μητροφάνους.

† Οἱ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ Κρήτῃ οἰκοῦντες τιμιώτατοι ἱερομόναχοι καὶ πνευματικοί, εὐλαβεστάτοι ἱερεῖς καὶ ὅσοι τοῦ βήματος ἅπας τε ὁ χριστῶνος τοῦ Κυρίου λαός, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος, χάρις ὑμῖν ἅπασιν εἰη καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ παντοκράτορος Ἡμεῖς κρίμασιν οἷς οἶδε θεός, τῆς ἱερᾶς ψηφισαμένης συνόδου, ἀνήχθημεν εἰς τὸν ὑψηλὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κυζίκου καὶ τὴν τῶν ὑμετέρων ψυχῶν ἀνεδεξάμεθα προστασίαν. Διὸ καὶ γράφομεν ὑμῖν τοῦτο, ἵνα τὸ πρᾶγμα μαθόντες ὑπερεύχησθί τε ἡμῶν καὶ ἀναφέρητε τὸ ὄνομα ἡμῶν ἐν τῇ ἱερᾷ τελετῇ τῆς θείας μυσταγωγίας, ἐν τοῖς διπτύχοις κατὰ τὸ ἔθος. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἀπήλθομεν διὰ τὴν ἁγίαν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ ἔνωσιν, δεῖ καὶ περὶ ταύτης ὑμᾶς ἐν βραχεῖ πληροφορῆσαι· ἐπεὶ πλατύτερον παρὰ τοῦ ὄρου τοῦ ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκείνῃ συνόδῳ γενομένου μαθήσεσθε. Γινώσκετε οὖν, ὅτι τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ γέγονεν ἔνωσις τῶν Χριστιανῶν, καὶ μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν Λατίνων οὐδὲν ἐτι σκάνδαλον ἀπελείφθη, ἀλλ' ἤδη ἐσμέν ἐν ἀλλήλοις φίλοι καὶ ἀδελφοί. Πολλῆς γὰρ συζητήσεως καὶ πολλῆς διαλέξεως γενομένης ἐν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ Φλωρεντίαν γενομένῃ περὶ τῶν μεταξὺ ἡμῶν ἀμφιβολιῶν, ἐφάνη διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἁγίων δυτικῶν μάλιστα, οὓς καὶ ἡμεῖς τιμῶμεν καὶ ἀποδεχόμεθα ὡς ἁγίους καὶ διδασκάλους, ὅτι αὐτὸ τοῦτο ὃ λέγουσιν οἱ Λατῖνοι σήμερον περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως καὶ ἀρχαία φωνὴ καὶ δοξα γέγονε καὶ ἐστὶ τῶν μακαρίων ἐκείνων ἀνδρῶν τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων· διὰ δὲ ταῦτα ἐκοινωνήσαμεν καὶ ἠνώθημεν αὐτοῖς καὶ ἤδη ἐσμέν τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ποιμνιον ἐν ὑπὸ ποιμένι ἐνὶ τῷ Χριστῷ. Ἀναφέρομεν δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μακαριωτάτου πάπα κυρίου Εὐγενίου ἐν τοῖς διπτύχοις κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνήθειαν. Ὅθεν καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε πάντες περιπτύξασθαι καὶ ἀσπάσασθαι τὴν

5. Κωδ. ψηφισαμένης. 13. Κωδ. πληροφορεῖσαι. 20. Κωδ. διττικῶν.

ἀγίαν ἔνωσιν ταύτην καὶ τῷ θεῷ χάριτας ἀναπέμπειν ἐπὶ τῇ τῶν
 30 Χριστιανῶν εἰρήνῃ καὶ ὁμονοίᾳ καὶ μνημονεύειν κατὰ τὸ ἔθος τοῦ μα-
 καριωτάτου πάπα ὡσπερ καὶ ἡμεῖς ποιούμεν καὶ πάντα τὰ ἐν τῷ
 ὄρω γεγραμμένα στέργειν καὶ σίβειν καὶ ἀποδέχεσθαι ὡς καλῶς καὶ
 ἀγίως γεγεννημένα τε καὶ διωρισμένα. Γινώσκειν δὲ ὀφείλετε, ὅτι πάντα
 ἡμῶν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθη ἐν τε τῇ ἱερᾷ τελετῇ τοῦ ἀγίου σώματος
 35 τοῦ Χριστοῦ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀκολουθίαις καὶ τὴν τοῦ ἱεροῦ συμβόλου
 ἀνάγνωσιν τηροῦμεν ὡς πρότερον, οὐδὲν τὸ σύνολον ἐνλλάξαντες. Ἡ
 τοῦ θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἔλεος καὶ ἡ εὐχὴ μου εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν.

Μητροφάνης πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
 αὐμ'. Ἰουλίου ιε'.

B

* Παναγιώτατέ μου δέσποτα καὶ αὐθέντα καὶ οἰκουμενικὴ πατριάρχη
 θεϊότατε, θεοχαρίτωτε, θεσπεσιώτατε καὶ πᾶν εἴ τι μοι θεῖον καὶ ὑψη-
 λὸν καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα· πέποιθα εἰς θεὸν ὑγιαίνειν τὴν μεγάλην
 ἀγιωσύνην σου καὶ κατὰ τὸ πανάγιον· καὶ ἱερώτατον σκῆνος αὐτῆς
 5 εἰς καταρτισμὸν καὶ σύστασιν καὶ κοινήν ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χρι-
 στονόμου πληρώματος, βοήθειαν δὲ καὶ χαρὰν καὶ συντέλειαν ἡμε-
 τέραν. Ὅτι καὶ πάσης ἡδονῆς ἡ ψυχὴ μου ἐμπέπλατο ὅτε τὴν εὐλο-
 γημένην φωνὴν ἤκουσα τῆς ἀγίας ἐνώσεως, τὸ δὲ σῶμα ἀγαλλομένῳ
 ποδὶ χορεύον ἱκραύγαζον αὐλογητὸς ὁ θεὸς ὁ τὰ διηρημένα τῆς πί-
 10 στεως ἀγαγὼν εἰς ἐνώτητα· οἶμαι δὲ ὅτι καὶ ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ
 χαρὰ χαίρουσι καὶ ἄνθρωποι ἐπὶ γῆς ὑψιφάνθησαν καὶ εὐφραίνονται
 ἐπὶ τούτῳ καὶ τῷ θεικῷ ἔργῳ τὸ τῆς ἐνώσεως. Ἀφηρέθη μὲν γὰρ
 τὸ μεσότοιχον τὸ τὴν δυτικὴν καὶ ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν διαιροῦν,
 ἦλθε δὲ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ὁμόνοια τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου Χριστοῦ τοῦ

32. Κῶδ. ὄρω γεγραμμένα.

33. Κῶδ. τέ.

34. Κῶδ. ἱερὰ.

36. Κῶδ. ἐνλλάξαντες.

* Τὴν ἔρχην παραλαμβάνω οἷα τελειωτικῶς διωρθωμένη εὑρηται ἐν φ. 208^ε τοῦ κώδικος.

12. ἀφηρέθη κατὰ διόρθωσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ἀφήρηται.

13. μεσότοιχον κατὰ διόρθωσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μεσό-
 τυχον.

ποιήσαντος ἑκάτερα ἐν, τῷ τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἰσχυροτάτῳ δεσμῷ 15
 ἑκάτερον τοῖχον ζευγνύντος. Ἡὐφράνθη δὲ καὶ εὐφραίνεται καὶ ἡ μή-
 τηρ ἐκκλησία τὰ ἑαυτῆς τέκνα μέχρι τοῦδε πρὸς ἄλληλα στασιάζ-
 ζοντα εἰς ἐνώτητα καὶ εἰρήνην ἤδη ἱκανιόντα ὀρώσα. Πάντες συνευ-
 φραϊνέσθησαν οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοί· εἰ δὲ καὶ τῖνες
 ἀθετοῦσι καὶ οὐ πιστεύουσι μετὰ ζεύσεως τῆς ψυχῆς οὐ θαυμαστόν· 20
 πεσοῦνται γὰρ καὶ πεπτῶκασι καὶ μέλλουσι πεσῖν ὡσεὶ μόλιθος ἐν
 ὕδατι σφοδρῶ καὶ ἀφανισθήσονται ὡσεὶ κονιορτός ἀπὸ ἄλωνος θερμῆς
 καὶ καταποντισθήσονται οἵτινες οὐ πίθονται τῇ ἀγίᾳ καὶ οἰκουμηνικῇ
 συνόδῳ τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ γεναμένη, ὡς ὁ πάλαι Φαραὼ ἐν Ἐρυθρᾷ θα-
 λάσσῃ. Ἐγὼ δὲ μακαρίζω καὶ ἐπαινῶ καὶ θαυμάζω καὶ μεγαλύνω 25
 τοὺς συνκοπιάσαντας ἀγίους πατέρας ἐν ταύτῃ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ καὶ
 τοῖ ταῦτα τίς διηγῆσεται, τοὺς κόπους, τοὺς πόνους, τοὺς μόχθους,
 τὰς ἀγρυπνίας, τὰς ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ κακοπαθείας, τῶν βυθῶν τὰ
 ναβάγια; καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαίνοντες ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ,
 ἐν φύγῃ καὶ καύσῳ, ὄνειδιζόμενοι, θλιβόμενοι, κακοχοούμενοι, μέχρι 30
 θανάτου ἀγωνισάμενοι, ὧν καὶ ὁ πρῶτος καὶ ποιμὴν τῆς Ἀνατολῆς
 καὶ ποιμενάρχης ἡμῶν κεκοίμηται τελειώσας τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν λέγουσαν «ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τύθησιν ὑπὲρ
 τῶν προβάτων» ὡς καὶ ὁ ἱερώτατος Σάρδεων ἐν Φερραρίᾳ τῇ πόλει
 καὶ ἕτεροι. Ὅμως ταῦτα πάντα παλαισμάτα καὶ ἀθλα τῆς πίστεως 35
 ἡμῶν γέγονε καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν πόνων ὁ Κύριος ἀποδώσει καὶ
 τὸν μισθὸν, τοῦ μὲν πλείονα, τοῦ δὲ ἐλάττω, τῶν δὲ καὶ ἐξήσου κατὰ
 τὸ μέτρον τοῦ κόπου, πάντες δὲ τοῦ μακαρισμοῦ ἐπιτύχοιεν καὶ μάλ-
 λον οἱ μετὰ πίστεως πιθόμενοι τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ ὅτι καὶ μεγάλοις τισὶν
 ἀγαθοῖς χρεωφιλέτην ἔχομεν τὸν πλουσιοδότην θεόν. 40

Εἰς δὲ τὸ δεύτερον καὶ πλείονα ἡγαλλιασάμην καὶ ἀγαλλιωμαι
 ἀκούσας ὅτι ἡ σὴ μέγιστη ἀγιωσύνη ἀνήχθη εἰς τὸν ὑψηλὸν πατριαρ-
 χικὸν ἕρῳνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης μητροπό-
 λεως Κυζίκου καὶ ὅτι τὴν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἀνεδέξω προστασίαν.

20. ψυχῆς κατὰ διόρθωσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος πίστεως.

24. φαραὼ κατὰ διόρθωσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος φαραός.

41. Εἰς κατὰ διόρθωσιν ἄνωθεν ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος Ἐπεὶ. 44. Μετὰ
 τὴν λέξιν προστασίαν ἐν τῇ ῥα προστίθεται· καὶ οὐ μόνον τῇ τῶν πατε-
 ρων καὶ τῆς συγκλήτου ἀλλὰ καὶ θεῖα ψίφῳ κεχειροτόνησαι πατριαρ-
 χης Κωνσταντινουπόλεως.

45 Διὸ καὶ ὑπερευχόμεθα καὶ ἀναφέρομεν τὸ ὄνομα τῆς σῆς ἀγιώτητος
 ἐν τῇ ἱερᾷ τελετῇ τῆς θείας μυσταγωγίας καὶ ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ
 πανταχοῦ κατὰ τὸ ἔθος, μνημονεύοντες] καὶ τὸν μακαριώτατον πά-
 παν ὡς ἡ ἀγία συνοδος διωρήσατο καὶ μᾶλλον ὅτι καὶ ἐπιστολὴν ἰδε-
 ξάμεθα τῆς σῆς ἀγιώτητος ἵνα μνημονεύομεν αὐτὸν ὡς καὶ ὑμεῖς
 50 Ἔνιοι δὲ τῶν [ἐναντιο]φρόνων ἀμφιβάλουσι λέγοντες, ὅτι τοῦ διακόνου
 μόνοι ἐστὶ τὸ μνημονεύειν τὸν μακα[ριώτατον] πάπαν ἐν τοῖς διπτύ-
 χοις καὶ, εἰ οὐκ ἐστὶ διάκονος, οὐχί. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι πάντες οἱ
 ἱερεῖς... καὶ ἰδίως μνημονεύειν χρῆ ἐν τῇ ἱερᾷ τελετῇ μετὰ τὸ Ἐξαι-
 55 ρέτως, λέγοντες οὕτως· Ἐν πρώτοις μνήσθητι, Κύριε, τοῦ μακαριω-
 τάτου πατρὸς ἡμῶν Εὐγενίου πάπα Ῥώμης καὶ τοῦ ἀγιωτ[άτου]
 ἡμῶν πατριάρχου Μητροφάνου καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν Φαν-
 τίνου· οὐς χάρισαι ταῖς ἀγίαις σου ἐκκλησίαις ἐν εἰρήνῃ σώους, ἐντί-
 2086 μους, ὑγιαῖς, μακροημ[ερεύοντας καὶ] ὀρθοτομοῦντας τὸν λόγον τῆς
 σῆς ἀληθείας. || Οὕτως ἰδίδαξεν ἡμᾶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς πόλεως
 60 ἡμῶν μνημονεύειν μετὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐν τοῖς διπτύχοις τὸν μα-
 καριώτατον πάπαν. Ἄλλ' οὖν ἱκετεύομεν τὴν σὴν μεγίστην ἀγιωσύνην
 πέμψον εἰς ἡμᾶς ἐγράφως πῶς δεῖ καὶ κατὰ [τίνα] τάξιν λέγειν καὶ
 μνημονεύειν, ἵνα καὶ τῶν ἐνίων στόματα σιωπήσωσι καὶ ἐν ὁμονοίᾳ
 καὶ εἰρήνῃ ψάλλωμεν τῷ θεῷ. Δέομοι καὶ περὶ τῆς σῆς ἀγιώτητος ἵνα
 65 ὑγιαῖνοις καὶ τῷ σώματι ἐν πολλαῖς ἐτῶν περιόδοις καὶ εὐθυμῆοις
 μετὰ τῶν συνοικούντων σοι ἐν εὐφροσύνῃ θεοῦ. Ἐγὼ γὰρ ἐνθυμού-
 μενος τῶν γλυκυτάτων λογίων σου καὶ τὸ ἡλαρὸν τοῦ προσώπου ἐτι-
 τέ καὶ τὸ καλογνώμον καὶ ἀπλοῦν τῆς χρηστότητος καὶ τὸ συμπαθές,
 πάνυ θαυμάζω σου καὶ ἐπαινῶ καὶ δοξάζω καὶ πᾶσι κηρύττω τὴν
 70 καλοκάγαθον γνώμην καὶ ἀρετὴν, ἀκμὴν καὶ κοιμώμενος φανεάζομαι
 σε ἐν τῷ νῶϊ καὶ ἰστάμενος καὶ καθήμενος καὶ περιπατῶν οὐδέποτε
 ἐπιλήσομαί σου τῆς καλοκαγαθείας. Ἀλλὰ δέομαί σου καὶ ἱκετεύω ἐν
 ταῖς ἀγίαις εὐχαῖς μνημόνευε καὶ ὑπὲρ ἡμῶν τὰ πρὸς τὸν θεόν, ὅπως
 τύχοιμεν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καὶ τῶν ἐπι-
 75 νίων καὶ προσβολῶν τοῦ ἐχθροῦ ἀποφύγοιμεν. Ἔτι τε δυσωπῶ γράφε
 ἡμῖν εἰ ἐστὶ σοι βουλευτὸν ἵνα μανθάνωμεν περὶ τῶν ὑγιῶν τῆς σῆς

62 Μετὰ τὸ ἐγράφως ἐν τῷ κειμένῳ :- δηλοῦν ὅτι παρελείφθη τι· τοῦτο δὲ φαί-
 νεται ὅτι εἶνε τὸ ἐν τῇ ἀνω ᾧ ἡμιαποκειομένον μᾶλλον πρὸς τὸν ἀρχιεπί-
 σκοπον ἡμῶν.

ἀγιώτητος καὶ ὀριζε ἡμῖν ὄναμφιβόλως τὰ πρὸς χρείαν κατὰ τὸ δυνατόν. Καὶ τοῦτο μετὰ θελήματος τοῦ ἀφέντος τοῦ μπαήλου ἵνα καὶ ἡ ἡμετέρα ἐξουσία θεάσῃται. Αἱ ἅγιοι σου εὐχαι τῆς μεγίστης ἀγιωσύνης σου εἴησαν μεθ' ἡμῶν.

80

Ὁ σὸς δοῦλος καὶ τῶν δούλων τῶν σῶν δοῦλος Μιχαήλ ἱερεὺς ὁ Καλοφρενᾶς θαρῶν ἐγραψα.

Γ

Ἐρρωμένη καὶ εὐεκτοῦσα ἡ σὴ μεγαλοπρεπεστάτη εὐγένεια διαβοίση καὶ πάντος θυμήρους ἐπαπολαύουσα εἰς τε ἀπείρων ψυχῶν καὶ σωμάτων ἐπιμέλειαν καὶ τοῦ γένους ἡμῶν ἐπικαύχησιν εἰς τε δόξαν θεοῦ καὶ τιμὴν ὀρθοδόξων· εὐγενέστατέ μοι αὐθέντι καὶ περίφημῳ ἄρχοντα.

5

Ὁ σὸς δοῦλος καὶ μικρὸς ἱερεὺς Μιχαήλ ὁ Καλοφρενᾶς, ἐν Κυρίῳ σε εὐχομαι χαίρειν : †

Δ

[Τὸ σὸν γράμμα ἑκομισάμην] ποθεινότατέ μοι αὐθέντα καὶ λογίων ἄριστε καὶ θαυμασιώτατε φίλε καὶ ἐπελθὼν αὐτὸ ἡδονῆς ἐπληρώθην μεγίστης καὶ χαρμονῆς, ὅτι τε τὰ ἐντός ἦσαν γλυκύτητος γέμοντα καὶ τὴν σὴν ὑγίαν εὐηγγελίζοντο. Τί γάρ μοι ὑπάρχει τῶν σῶν γραμμάτων καὶ τῆς σῆς ὑγίας τερπνότερον, ἢ χαριέστερον; Οὐδὲν μοι οὐδὲν τῶν ἀπολαυστικῶν . . . ἀ πρὸς ὀλίγον μὲν εὐφραίνοντα καὶ λαιμὸν παιζοντα· εἴπερ ἄρα μὴ μῦθος εἰσὶ, καὶ οὐδὲ τέρπειν ἰσχύοντα. Τοῦτο δὲ ἐνστερνησάμενος καὶ κατασπασάμενος, ἰδειξέ μοι δι' ἡδονῆς σὲ κρατεῖν καὶ βλέπειν καὶ περιπτύσσειν τὸν ἐκθύμως φιλούμενόν μοι. Τοιοῦτόν πως πέφυκε τοῖς ἐρασταῖς φίλοις, ὅτ᾿ ἂν αὐτόν ἐκείνον οὐκ ἔχωσι τὸν ποθοῦμενον, τοτυχόν τὸ ἐξ αὐτοῦ ἴαν εἰς χεῖρας τῷ φιλοῦντι ἐπέλθει, αὐτόν ἐκείνον ἡγεῖται τὸν ποθοῦμενον κατοπρίζεσθαι

Γ 4. Ἡ λέξις καὶ μετὰ τὸ θεοῦ διωρθωμένη ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος καὶ πάλιν θεοῦ.

Δ 12. Τὸ ἐπέλθει φαίνεται διωρθωμένον ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ἐπέλθει.

καὶ καθορᾶν. Τοῖνον καὶ ἡμεῖς, ὡς ἔφθην εἰκῶν, πάσης ἡδονῆς καὶ
χαρᾶς ὅ τι πολλῆς ἐμφορηθέντες, ἐπὶ τοῖς μελισταγέσι σου ῥήμασι καὶ
15 ἠθικαῖς λέξεσιν, οὐ μικρῶς, ὅτι καὶ τῷ ἀγίῳ θεῷ δοξαν ἀνεκπεψά-
μην καὶ τῇ ἀγιωσύνῃ σου εὐχαριστίαν τὴν προσήκουσαν: — Περὶ δέ
γε τοῦ ἐμοῦ παίδος καὶ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας γραφῆς καὶ τῆς αὐτοῦ
χειρὸς ἰδῶν, εὐχαρίστησα καὶ εὐχαριστῶ ὅσα πρὸς αὐτὸν ἐποίησας καὶ
20 ἀρμόδια. Καὶ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον· ἐγὼ δὲ τοῖνον ὁ γράφων σοὶ τῷ
καλωκἀγάθῳ καὶ ἰερῷ ἀνδρὶ, εἰ καὶ στόμα πρὸς στόμα δια ζώσης φω-
νῆς οὐκ ἐνετυχον, ἀλλ' ἀπὸ τῶν γραμμάτων τανῦν καὶ προτοῦ καὶ
εἰμαθον καὶ οἶδον καὶ ἐνοπτρίζομαι δεόμενος τοσοῦτον, μηδαμῶς παρα-
25 βλέπειν τὴν ἡμετέραν ἀγάπην ἐκ τοῦδε, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τρόποις παρα-
δελεῖν καὶ ἐπιτρέπειν τὰ σοὶ τούτῳ ὀρεκτὰ παρ' ἡμῶν γίνεσθαι, ὡς
καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς γέγραφας. Ἀντιβολῶ δέ σοι καὶ ἀνατεῖθοιμι ἐν χειρὶ
σου τὸν ἐμὸν παῖν· ὀνόματι Ἰωάννην Καλοφρενᾶν· νοθετεῖν· διδά-
σκειν· ἐπιμελεῖσθαι ψυχῆς τὲ καὶ σώματος· καὶ ὅσα φίλα θεῷ καὶ
ἀρμόδια. Καὶ εὐχομαι μὴδέποθ' ὑπάρξαι σοὶ πράγματα· τοῖς τε γὰρ
30 χρηστοῖς τῶν φίλων τοῦθ' ἀρμόττον τοῖς τ' ἀγαθοῖς, οἷος αὐτὸς,
μὴδὲν τῶν ἀνιᾶν ἐχόντων συμβαίη ποτ' ἄν· ὡς αὐτοὺς μὲν αὐτόθεν
ἀπειράτους μενοντας παντὸς τοῦ λυποῦντος, ἀνίσχειν ἔχειν ἀστείας
ἀκτίνας, νέφους μηδενὸς ἀθυμίας ἐπιπροσθοῦντος· κἀντεῦθεν ἡμῖν
κοινὴν ταῦτα γίνεσθαι θυμηδῖαν καὶ τέρψιν. Κοινὰ γὰρ φασὶ τὰ τῶν
35 φίλων: †

Ὅ πάντα τὰ σὰ καὶ φίλῶν καὶ θαυμάζων ἐξόχως Μιχαὴλ
ἱερεὺς ὁ Καλοφρενᾶς: †

17. παῖδος ἀνωθεν τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ὀμαίμονος πρὸς διόρθωσιν αὐ-
τοῦ. 24. Αἱ λέξεις τὴν ἡμετέραν ἀγάπην διωρθωμέναι ἐκ τῶν τὸ πρῶτον
γραφισῶν τῆς ἡμετέρας ἀγάπης. 25. ὀρεκτὰ διωρθωμένον ἐκ τοῦ
πρῶτον γραφέντος ὀρωκτὰ. 26. καὶ σὺ διωρθωμένον ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γρα-
φέντος κἀσύ. ἀνατεῖθοιμι διωρθωμένον ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος
ἀνατεῖθοιμι. 29. μὴδέποθ' ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μὴδέποθ'.
34. ταῦτα ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος ταῦθα. 37. καλοφρενᾶς ἐκ τοῦ
τὸ πρῶτον γραφέντος καλοφρενᾶς.